

Petra Ezzedine

KI TÖRŐDIK VELÜK? ÖREGEDÉS, GONDOSKODÁS ÉS MIGRÁCIÓ*

* Eredeti tanulmány: Ezzedine, Petra (2014): Who cares? Ageing, care and migration. In: *Urban People / Lidé města*, Vol. 16., No. 2.: 219–237.

Csehország jelenleg átalakítja szociális ellátórendszerét, amely nem képes kielégítő ellátást biztosítani idős állampolgárai számára. Az utóbbi években megnövekedett az olyan közvetítő ügynökségek száma, amelyek főként ukrán bevándorlókat importálnak idősgondozással kapcsolatos feladatok elvégzésére. Az alábbi tanulmány – amely egy etnográfiai kutatás eredményeit mutatja be – középpontjában az idősgondozással kapcsolatos munka kommodifikációja, valamint az ukrán női bevándorlók által csehországi háztartásokban végzett gondoskodó munka sérülékenysége áll. Érvélem szerint ez a különleges „áru” – az ukrán ápolónő – a társadalmi nem, az etnicitás és a migráció kérdéseinek metszéspontjaként érthető meg.

„Akkor elhatároztuk, hogy felvesszük Jelenát. A neten kezdte meg a keresést. Ott néztük ki, kit veszünk fel milyen feladatra és milyen árban.” (Blanka, munkaadó)

Sokáig úgy tűnt, hogy a háztartási alkalmazottak és gondozók szakmája kiveszőben van a modern társadalmakból, ezek a munkák ma mégis egyre növekvő ütemben biztosítanak magánmegoldást egy közügyre. A gondoskodó munkákat végző bevándorló nők jórészt azért hagyják el otthonaikat, mert úgy látják, hogy csak így tudják fenntartani családjukat (Ezzedine 2009). Ekképpen a gondoskodás társadalmi megszervezése napjainkban rendszerszinten kapcsolódik a nemzetközi gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségekhez (Ehrenreich és Hochschild 2004). A családi viszonyok megváltozása, a nők részvételének megnövekedése a munkaerőpiacon és a családi életmód változásai párhuzamosan történnek az európai népesség előregedésével, valamint a nyugati jóléti állami modellek gyengülésével és a növekvő neoliberális globalizációval (Lutz 2008).

Csehország jelenleg átalakítja szociális ellátórendszerét, amely nem képes kielégítő ellátást biztosítani idős állampolgárai számára. Az utóbbi években megnövekedett az olyan közvetítő ügynökségek száma, amelyek főként ukrán bevándorlókat importálnak idősgondozással kapcsolatos feladatok elvégzésére. A tanulmány célja egyrészt, hogy megvizsgálja az idősgondozás áruvá válásának jelenségét a társadalmi nem, az etnicitás és a bevándorlás metszéspontjait figyelembe véve, másrészt pedig, hogy elemezze az ukrán bevándorló nők által Csehországban végzett idősgondozó munka jellegét és körülményeit.

Kísérleti kutatásomban az idősgondozás társadalmi szerepére, valamint a gondoskodó munkát végző ukrán bevándorlók társadalmi helyzetére koncentrálok. Kutatásom során félig strukturált interjúkat készítettem tizenkét, gondozóként dolgozó ukrán bevándorló nővel, tizenkét munkáltatóval (akik többnyire az ápoltak gyerekei voltak), valamint három ügynökség tulajdonosával, akik ezt a sajátos gondoskodó munkát „árulják”. A kutatás és a választott módszerek etikai aspektusára vonatkozó hosszú mérlegelés után végül interjúztam

három gondozott személlyel is. Ezeket az interjúkat csak a fennmaradó adatok illusztrálására használtam. Emellett átböngésztem a közvetítő ügynökségek oldalait és reklámanyagait, valamint tanulmányoztam a gondozók munkaszerződéseit is, hogy átfogóbb képet kapjak a témáról. A kutatást 2011 és 2012 között végeztem Prágában.

KORTÁRS UKRÁN MIGRÁCIÓS TRENDEK CSEHORSZÁGBAN

Az etnográfiai adatok jobb megértése végett a következő fejezetben az Ukrajnából Csehország felé tartó migrációs folyamatok gender vonatkozásaira fogok fókuszálni. Kutatások alapján a kortárs ukrán migrációt gazdasági migrációként írhatjuk le (Drbohlav 2001; Uherek 2003).

Leontyeva (2006: 33) állítása szerint „a rossz gazdasági helyzet, a földrajzi közelség és a viszonylag kis nyelvi-kulturális korlátok magyarázzák a tényt, miszerint jelenleg az ukránok képviselik a gazdasági bevándorlók legnagyobb csoportját Csehországban, miközben az ukrán bevándorlókra addig jellemző ideiglenes migráció fokozatosan a permanens migráció jegyeit kezdte öltetni az elmúlt években.” Itt feltétlenül meg kell említeni, hogy a korábbi bevándorlók leszármazottai igyekeznek elhatárolni magukat a most érkező gazdasági bevándorlóktól (Drbohlav és Ezzedine 2004). Az elmúlt évtizedben Kelet-Ukrajna vált fő migrációs forrássá, amelynek következtében annak lehetünk tanúi, hogy az ország középső és keleti részéből is egyre több ember indul útnak pénzkereseti lehetőségek reményében Csehország felé. Ukrajna és Csehország földrajzi közelsége miatt általában a férfiak és a nők is a körkörös migrációt választják. Leontyeva (2006: 35) így magyarázza ezt: „a fizikailag megerőltető munkakörülmények és a gyakran rossz minőségű lakókörnyezet elidegenítőleg hat az ukrán vendégmunkásokra, akik így sokszor csak arra vágnak, hogy megkeressék a szükséges mennyiségű pénzt, és hazatérhessenek a családjukhoz, rokonaikhoz és barátaikhoz. Csakhogy gyakran röviddel a visszatérésük után újból anyagi problémákkal szembesülnek. Ezt tetézi a magas munkanélküliség is, ezért többnyire a »munka« megismétlése az egyetlen lehetséges megoldás.”

Kiderült, hogy minél több időt töltenek ingázással a bevándorlók, annál inkább hajlamosak letelepedni és áthelyezni családjukat (Ezzedine és Kocourek 2006). Csehországban az ukránok (a többi külföldihez hasonlóan) jellemzően Prágában és egyéb nagyvárosokban telepednek le. Ez a munkalehetőségek eloszlása miatt van így – a férfiak főleg az építő- és autópárhelyezkednek el, míg a nők jellemzően a szolgáltatóiparban,

valamint a könnyűiparban találnak munkát. Uherek (2001) állítása szerint ez a térbeli koncentráció nem valamiféle nemzetiségileg többé-kevésbé homogén „ukrán gettók” tudatos kialakításának eredménye. Inkább arról van szó, hogy Prága bizonyos külvárosai-ban található olcsóbb hostelek és bérlemények, és elsősorban ez a tényező tekinthető a koncentráció okának – nem pedig az, hogy a bevándorlók honfitársaik közelében szeretnének élni (Drbohlav és Ezzedine 2004). A hivatalos cseh statisztikai adatok szerint Csehországban az ukránok képezik a második legnagyobb bevándorló csoportot: 2012 végén nagyjából 112 549 ukrán élt Csehországban. A rendelkezésünkre álló kutatások alapján nehéz meghatározni az ukrán bevándorlók képzettségi szintjét. A részleges tanulmányok (Drbohlav 2008; Gabal Consulting 2007) egyrészt azt mutatják, hogy az ukrán gazdasági bevándorlók otthon magas fokú képzésben részesültek, de érkezésük után nehezen tudnak elhelyezkedni a szegmentált munkaerőpiacon. Másrészt néhány reprezentatív kutatás (Horáková és Cernanská 2001) azt találta, hogy az ukrán munkaerő-migráció kontextusában nem beszélhetünk magas iskolázottságról, mivel csak a bevándorlók 12%-a végzett egyetemet. Az ukrán bevándorlók iskolázottságával kapcsolatos becslések nehézségét Leontyeva (2006: 34) szerint „a válaszadók szubjektív vallomásainak pontatlansága” okozhatja, ugyanis „számításba kell vennünk az oktatásuk szubjektív értékelését, ugyanakkor a képzettség eltitkolását és annak szándékos alábecslését is, mivel könnyen tarthatnak attól, hogy »túlképzettnek« minősülnek egy szakképzettséget nem igénylő munkához.”

A kutatások azt mutatják (Gabal Consulting 2007), hogy a cseh társadalom nyelvíleg és társadalmilag ugyan közel áll az ukrán bevándorlókhoz, ők gyakran mégsem értik a cseh törvények és intézmények rendelkezéseit. A bevándorlók életében elengedhetetlen kapcsolati tőke esetükben nem a rokoni viszonyok eredménye; általában a közvetítő ügynökségek segítségével szerzik meg a szükséges szerződéseket munkaadókhöz, szálláshe-lyekhez és hivatalnokokhoz. Ezen felül az ügynökségek a kulturális tőke megszerzésében – a törvények megismerésében és a cseh nyelv elsajátításában – is segítséget nyújtanak. Az irodák ezt a tőkét egyfajta áruvá alakítják, amellyel üzletelnek, és amelyért a bevándorlók pénzt fizetnek. A korábban leírt információs egyenlőtlenség miatt a bevándorlók beleegyeznek az ügynökségek szabályaiba.

A feljebb említett szegmentált munkaerőpiac is egyenlőtlen viszonyokat teremt a közvetítő ügynökségek használatában. Itt említést kell tennünk a jelentős mennyiségű ukrán bevándorlóról, akiket illegálisan foglalkoztatnak. A munkához szükséges papírok és a vízum megszerzésének bürokratikus és nehézkes folyamatának következtében magas az illegális munkavállalók száma, mivel „a hosszadalmas procedúrák láttán az ukránok gyakran az »egyszerűbb« pénzkeresési módokat választják” – érvel Leontyeva (2007: 35).

A hierarchikusan szerveződő közvetítői hálózatok és a különféle „vállalkozók” általában élősködőként viselkednek ebben a helyzetben, és kifosztják még a kevésbé jómódú, illegálisan alkalmazott ukránokat is. Fontos tényező még az olcsó munkaerő iránti igény az építőiparban, valamint az illegális munkásokat alkalmazó vállalkozók megbüntetésének hiánya a célországban – jelen esetben Csehországban.

Különböző tanulmányok (Drbohlav és Ezzeddine 2007; Leontyeva 2006) azt mutatják, hogy 1989 óta főleg a családjukat hátrahagyó, munkaképes korú férfiak utaznak Ukrajnából Csehországba. Többnyire egyedül érkeznek, azzal a céllal, hogy pénzt keressenek családjuk vagy közeli hozzátartozóik számára, akik otthon maradnak. Az utóbbi öt évben azonban változó tendenciáknak lehetünk tanúi ebben a mintázatban: a növekvő női migrációval folyamatosan csökken a férfiak aránya. 2009-ben az összes csehországi ukrán bevándorló 42%-a volt nő (Foreigners in the Czech Republic 2009). A családkutatók szerint (Ezzeddine és Kocourek 2007; Gabal Consulting 2007) Csehországban az ukránok 70%-a a gyerekeik nélkül él. Ebből kifolyólag ők alkotják a legnagyobb csoportját a Csehországban élő és dolgozó nemzetközi szülőknek.

A BEVÁNDORLÓ GONDOZÓI MUNKA MINT ÁRU ÉS A GONDOSKODÁS ÁRUVÁ VÁLÁSA

Hooyman és Kiyak (2011: 394) szerint a gondoskodás „akár formális vagy informális formájában, olyan támogató, nem orvosi, kis technikai felkészültséget igénylő szolgáltatásokat jelent, mint a fürdésnél, étkezésnél nyújtott segítség, vagy mint néhány orvosi szolgáltatás, például gyógyszerek felírása vagy sebek ellátása.” Ilyenformán a munkaközvetítő ügynökségek gondozói munkát árulnak ügyfeleiknek – családoknak, akik gondozót fogadnak szüleikhez vagy rokonaikhoz. Kutatásaim során arra jutottam, hogy ezek együtt egy sajátos „árut” alkotnak.

A következőkben amellet fogok érvelni, hogy ez a különleges áru – az ukrán bevándorló nő – a társadalmi nem, az etnicitás és a migráció kérdéseinek metszéspontjaként érthető meg. Mindegyik kategóriára részletesen kitérek majd.

A kutatásom eredményei rávilágítottak arra, hogy az idősgondozás elsősorban a hagyományos nemi szerepek reprodukciójára épül. Ugyan komoly fizikai megterhelést igénylő feladatról van szó, mégis a nőktől várják el az elvégzését. Bridget Anderson (2000: 113) azt állítja, hogy „a háztartási alkalmazott reprodukálja a társas viszonyokat – nemcsak azzal, amit csinál (étkezéslet-fényesítés, vasalás), hanem munkája tényével is. Azaz a

háztartási alkalmazott önmaga is a reprodukció eszköze.” A betegek és idősek gondozásának intim jellege van: a gondoskodás része a higiénia, így az szorosan kapcsolódik a testhez.

A családokkal és ügynökségekkel készített interjúk alapján úgy vélem, ez a legerősebb érv a női ápolók választása mellett. Ahogy Gregson és Lowe (1994: 3) fogalmaznak:

„a munkáltatóknak nem egyszerűen csak munkaerőre van szükségük. Gyakran nyíltan meghatározzák, hogy milyen *emberre* van szükségük, azzal indokolva ezt, hogy az az otthonukban dolgozik majd.” Elemzéseim szerint a legtöbb iroda a gondozók közvetítésekor igyekszik megkonstruálni egy ideáltipikus *személyt*, amely olyan, általában nőknek tulajdonított jellemzőkkel rendelkezik, mint a hűség, az odaadás, az igyekezet és az empátia. Ezt a diskurzust képi anyagokkal és reklámokkal is erősítik a weboldalakon, ahol stilizált ábrákon karcsú és mosolygó ápolónőket látunk világos, orvosi egyenruhában. Az ügyfelek, nevezetesen a családok, akik ezeket a szolgáltatásokat igénybe veszik rokonaik számára, szintén kiemelték, hogy milyen karakterjegyeket tartanak ideálisnak egy ápolónál. A legfontosabbak a megbízhatóság, a hűség, a diszkréció, a segítőkészség, az igyekezet, a tisztaság és az empátia voltak. Jirina (egy cseh munkaadó) alábbi mondatai jól példázzák, hogy a gondozói szolgáltatásokat igénybe vevő emberek miképpen írnak le egy „ideális” ápolót:

„Nos, mindenképpen érzékeny nőnek kell lennie, segítőkésznek és kedvesnek. Legyen gondos, ne hanyagolja el magát. És fontos, hogy megbízzak benne, mert anyámnak értékei vannak a lakásban.”

Az ilyen típusú munkák női mivolta az ukrán bevándorlók korával is összefügg. A kutatás során megszólaltatott összes interjúalany olyan 30–45 közötti ukrán nő volt, akinek voltak anyasággal és gondoskodással kapcsolatos személyes tapasztalatai. Az anyai tapasztalatok pedig fontos szakmai előéletnek számítottak a munkáltatók szemében.

„Egész egyszerűen tapasztalt nők, családanyák. Tisztában vannak vele, hogy hogyan tartsonak kézben egy háztartást. Erős nők, akik keményen dolgoznak.” (2. ügynökség)

Ennek az értékes tapasztalatnak a hátulütője azonban az anyasági formák alapvető megváltozása. Ahogy Sotelo fogalmaz (2001: 16): „a családjuktól távol élő anyák új megvilágításba helyezik az anyaság jelenségét, és új egyenlőtlenségeket és jelentéseket vezetnek be a család fogalmával kapcsolatban.” A családjuktól távol élő „transznacionális anyák” az Ukrajnában élő családjuk ellátásáért is felelősek. Az interjúk során az ukrán nők gyakran említették, hogy büntudatuk van, amiért „megbuktak” az intenzív anyaság társadalmi elvárásai tekintetében. Irina így számolt be erről:

„Ez az itteni élet nem könnyű, se a munka, se az, hogy messze vagy a gyerekeidtól. Szomorú vagy, de mégis megcsinálod értük. Minden anya a legjobbat akarja a gyerekeinek.” (Irina, ukrán gondozónő)

„A legnehezebb, hogy messze vagyok a családomtól, a gyerekeimtől... Igaz, már kamaszok, de hiányoznak. Azt mondogatom magamnak, hogy ki kell bírnom a magányt. Így lehet jobb életük.” (Oxana, ukrán gondozónő)

Egy másik fontos kategória az ápolók bevándorló státusza. A családjuktól távol élő ukrán anyák azért választják Csehországot célállomásnak, mert a földrajzi közelség lehetővé teszi az ingázást a két ország között. Egyrészt a női gazdasági bevándorlók számára így lehetőség nyílik a produktív és reprodukív munka összeegyeztetésére, másrészt viszont „beragadnak” a képzetlen munka világába, és nehéz állandó munkát találniuk (Ezzeddine 2011).

Az ilyen típusú munkák nemi meghatározottsága összefüggésben van az ukrán bevándorló nők cseh munkaerőpiaci pozíciójával. A Csehországban is megfigyelhető foglalkoztatásbeli szegmentációnak megfelelően a férfiakat főleg az építkezéseken és az iparban alkalmazzák, a nőket pedig a szolgáltatószektorban és a könnyűiparban (Ezzeddine és Kocourek 2007). Ez a helyzet kiegészül azzal a (nem csak Ukrajnából érkező) női gazdasági bevándorlókat érintő ténnyel, miszerint a cseh munkaerőpiacra jelentős nemek közötti egyenlőtlenségek jellemzők. Az alkalmazásban álló női bevándorlók saját bevallásuk szerint 25%-kal kevesebbet keresnek a férfiaknál, ami nagy különbség a gazdasági bevándorlók fizetése és szociális státusza tekintetében (Gabal Consulting 2007). Erről az egyenlőtlen helyzetről is volt szó az általam készített interjúk során: többen állították, hogy ez volt a fő indokuk a háztartási alkalmazotti munka elfogadására.

A külföldiek tartózkodási engedélye Csehországban érvényes munkaszerződéshez van kötve. Ennek megfelelően, ha egy gazdasági bevándorló bármilyen okból hirtelen elveszti állását, és nem talál gyorsan másikat, el kell hagynia az országot. Emiatt a gazdasági bevándorlók erősen függenek a munkaadóiktól vagy az ügynökeiktől (Tollarová 2006). Emiatt az ukrán interjúalanyaim bizonytalanságukat és aggodalmukat fejezték ki a jövő iránt. Amikor problémákkal szembesültek a munkájuk során (például nem tudták teljesíteni a rájuk szabott munkórakat, vagy nem tudtak eleget tenni bármilyen más, a munkaleírásukkal kapcsolatos változásnak), és nem tudtak megegyezni az ügyfelekkel a közvetítőirodán keresztül, más megoldásokon kezdtek gondolkodni a kintmaradás érdekében. A legtöbb nő számára a megalázó munkakörülményekkel kapcsolatos döntéseket még bonyolultabbá teszi, hogy családjuk és főleg gyerekeik a tőlük kapott pénztől függenek Ukrajnában.

„Ha elveszted a munkádat, gyorsan kell másikat találnod. Mert ha nem, vége a tartózkodási engedélynek. Hirtelen elgondolkodsz az egészen. Most még nehezebb munkát találni a válság miatt. Az egész család meg tőlem várja a pénzt Ukrajnában. Özvegy vagyok, és felelősséggel tartozom értük. Ilyen helyzetben az ember megpróbál tárgyalni.” (Natasa, ukrán gondozónő)

„Az első családnál nagyon nehéz dolgom volt. Egy agresszív, demens öregemberről kellett gondoskodnom, szerencsétlen figura... Hát, nem igazán tudtam mit kezdeni vele, fizikailag és lelkileg sem. Igen ám, de az ügynökség nem tudott mást ajánlani. Maradnom kellett tehát. Cserébe segítettek, rendes emberek ezek. Normális esetben otthagynád a helyet, de én nem tehettem, külföldiként ez nem olyan egyszerű.” (Jelena, ukrán gondozónő)

A bevándorlók alkalmazásának nehézsége a cseh jogi rendszer összetettségéből adódik, ami legális és illegális gyakorlatok kombinációjának kialakulásához vezet. Fontos kiemelni, hogy Csehországban kifejezetten nehéz egy családnak más országbeli nemzetiség tagjait alkalmazni a háztartásban. Az ügynökségek ezt kihasználva tanácsolnak „okos” megoldásokat. A tartózkodási engedély megszerzése az egyik juttatás, amivel az ügyfeleiket csábítják magukhoz. Jól illusztrálja ezt az egyik iroda honlapján található szöveg: *„YY (az ügynökség neve) megkönnyítheti Önnek az adminisztratív munkát, amely a segítője tartózkodásának legalizálásához szükséges. Segítünk a kényelmetlen és hosszadalmas ügyintézésben, amennyiben szüksége van rá.”*

Az ügynökségek nem feltétlenül jelentenek megoldást a bevándorló nők számára. Jacob Hurrle mellett érvel, hogy „a jelen rendszer egyik fő gondja az, hogy maga termeli az illegalitást: egy bevándorló számára elég könnyű szabályt sérteni akár egy adminisztratív hibával. A bevándorlóknak erről sokszor nincs is tudomásuk, mert közvetítők intézik helyettük az adminisztrációt” (Hurrle 2011: 5).

Az utolsó kategória, amit az ukrán női bevándorlók idősgondozó tevékenységének áruvá válásában betöltött szerepéért vizsgálni fogok, az a nemzetiség kérdése. A kutatásban résztvevő ukrán nők beszámoltak a nemzetiségükből fakadó korlátokról, amelyek miatt másodrangú állampolgárnak érzik magukat. Különösképpen az ügyfelekkel és azok családjával kialakuló konfliktusok során érezték ezt.

„Az öregúr azt hitte, hogy elveszett valamennyi pénze. Ezért aztán elkezdett üvöltözni velem, hogy piszkos ukrán tolvaj vagyok, nem volna szabad bennünk bízni. Utána a lányával átkutatott a házat, és megtaláltuk a pénzt a fürdőszobában, ahol hagyta. Beteg ugyan, de nem szép, hogy így gyaláz engem, hogy piszkos ukrán asszony.” (Irina, ukrán gondozónő)

„Munkahelyet váltottam: az előzőnél azt hitték, ha ukrán nőt vesznek fel, az majd úgy dolgozik, mint egy igásló. Egy perc szabad időt sem adtak és a szerződést sem tartották be. Ráadásul egyszer azt mondták, hogy ukránként örülhetek, hogy a »civilizációban« élek. Pedig Lvivből jöttem!” (Jelena, ukrán gondozónő)

Állításom szerint több oka is van a nemzetiségük negatív megítélésének. Először is, az ukrán bevándorlók – mind a férfiak, mind a nők – többnyire alkalmazottként dolgoznak, a csehek beosztottjaiként. Másrészt a társadalom többsége nem tekint rájuk alapvetően másként, mivel az egyik poszt szocialista országból érkeznek a másikba. Etnikumuk mégis fontos szerephez jutott, amely paradox módon előnyben részesíti őket a cseh gondozói piacon. Az ügynökségek tulajdonosai arra helyezték a hangsúlyt, hogy ők is szlávok, vagyis nem teljesen ismeretlenek, és olcsóbb a munkabérük másokkal összehasonlításban.

„Eredetileg az izraeli modellt alkalmazva Fülöp-szigeteki nőket akartunk idehívni, de meglepetésünkre senki nem akarta őket felfogadni. Még mindig nagy az idegengyűlölet az emberekben, félnek bármilyen újdonságtól. Úgyhogy az ukránok mellett döntöttünk, akik gyorsan tanulják a nyelvet, hasonlítanak a csehekre és könnyen alkalmazkodnak a helyi élethez.” (1. ügynökség)

„Az ukrán nők olyanok, mint mi, semmi baj nincs velük. Értik és beszélik a nyelvet, a kettő majdnem egyforma. Az idős emberek konzervatívok, nehezen szoknak meg valakit, aki nem a családtagjuk. Ez a munka a magánéletükbe való behatolással jár.” (2. ügynökség)

„Van, aki csak cseh nőt akar, de az ukránok egyszerűen olcsóbbak, amitől egyértelműen vonzóbbak lesznek. Ezen a piacon is nagy a verseny!” (3. ügynökség)

Ezen a ponton meg kell említenünk, hogy a közvetítőcégek reklámjaiban nem szerepel explicit módon, hogy ukrán munkaerőt kínálnak, még akkor sem, ha valóban ukrán bevándorlókat közvetítenek. Az ügynökségek általában *külföldi* női háztartási alkalmazottakról beszélnek.

A GONDOSKODÁS MINT CSALÁDI ÜGY

A kutatásomból kiviláglik a családról való gondoskodás nemileg meghatározott jellege. Egyes kutatók szerint a női gondozóknak sajátos jellemzőik vannak, amelyek az érzelmeiben és a felelősségtudatban gyökereznek. Azt nem állíthatjuk azonban, hogy a család férfi

tagjai egyáltalán nem vesznek részt a családról való gondoskodásban. A férfiak általában inkább a ritkábban előforduló feladatokkal foglalkoznak – karbantartási munkákkal, alkalmi bevásárlással vagy a háztartás anyagi ügyeinek intézésével (Hooyaman és Kiyak 2011: 402). „A fiúk esetében egy olyan attitűd elsajátítása jellemző, amelynek lényege, hogy »megcsinálod, amit meg kell csinálnod«, és amelynek értelmében egyfajta munkaként tekintenek a gondoskodásra.” A nőkhoz képest kevesebb olyan személyes feladatot végeznek el, mint a fürdetés vagy az öltöztetés stb. Több oka is lehet annak, hogy ezeknek a feladatoknak az elvégzésére sok család külföldi munkaerő alkalmazása mellett dönt. Az egyik, hogy sokan nem tudják összehangolni a munkájukat és az idős családtagok ápolását. Habár a cseh szociálpolitika hangsúlyozza a családon belüli gondoskodás fontosságát, a valóság ennél összetettebb. Helena, aki ukrán gondozót alkalmaz az édesanyja ápolására, hasonlóan vélekedik:

„Nagyon szeretnék én magam gondoskodni az édesanyámról, ha lenne lehetőségem arra, hogy kevesebb óraszámban dolgozzak, és úgy is elég pénzt keressek... De ha nem dolgozom, nem tudom a szociális segélyből támogatni és ellátni a családomat, hiszen a gyerekeim még tanulnak. És milyen nyugdíjat kapnék akkor? Ezt nem tehetem meg, most semmiképp.”

A cseh családoknak ma mindkét házastárs fizetésére szüksége van a megélhetéshez. Emiatt sok nő, aki egy családtagját ápolja, megpróbálja összehangolni a termelőtevékenységét a gondoskodással. A kutatásomból is kiderül, hogy sok nő próbálkozik a munkaideje rugalmasításával az ápolással való összehangolás érdekében, azonban sokan problémákba ütköznek. Az agyvérzést szenvedett édesanyját ápoló Jitka története jól példázza mindezt:

„Sikerült elintéznem a dolgokat a munkahelyemen, de nehéz volt. Négy órát dolgozol, aztán hazarohansz, ahol vár rád valaki, akinek ápolásra van szüksége. Meg kell csinálni vele a beszéd- és a fizioterápiát, el kell vinni sétálni. Aztán főzni kell, takarítani... És aztán ott vannak a gyerekek, akik szintén rád várnak, és róluk is gondoskodni kell. Nagyon fáradt voltam. Most minden reggel vigyázok az édesanyámra, ameddig Oxana meg nem érkezik. Vele marad négy órán keresztül, kiviszi, csinálja vele a terápiát. Az egész családra főz és kitakarítja a házat. Én már fizikailag nem bírom csinálni.”

Sok család azért alkalmaz segítőt, mert belefáradtak az idős és beteg családtagok gondozásába. Az időseknek gyakran nem csak egészségügyi problémáik vannak, hanem kognitív károsodásaik és ebből következő viselkedészavaruk. Az ezzel járó stressz nagy terhet ró az ápolókra. Fontos kiemelnünk, hogy a családtagjaikat gondozók nem képzett ápolók (ami

természetesen nem jelenti azt, hogy a képzett ápolók ne stresszhelyzetként élnék meg a hasonló szituációkat).

„Majdnem összeestem. Nagyon mérges voltam (az édesapám) viselkedése miatt, és néha abban sem voltam biztos, hogy nem csak rontok-e az állapotán. Végére is nem vagyok orvos. Ráadásul alig volt kapcsolatomb emberekkel, nem volt elég időm a családomra és a barátaimra. Teljesen elszigetelődtem tőlük. Pedig mindig is gondoskodni akartam róluk, a feladatomban tartottam ezt. De közel három hónap után azt mondtam »Elég volt!«”
(Vera, cseh munkaadó)

Fontos kiemelni, hogy a kutatásom jelentős társadalmi különbségeket mutat az „ottlakásos” és a „bejárós” gondozókat alkalmazó csoportok között. Az „ottlakásos” gondozás ára túl magas a cseh átlagfizetésekhez képest. Míg a „bejárós” gondozókat inkább középosztálybeli családok választják, addig az átlagon felül kereső, és jellemzően Prága vonzáskörzetében élő családok ottlakó gondozókat alkalmaznak. Ők főként menedzserként, üzletemberként, orvosként vagy bankárként dolgoznak. Az ebbe a kategóriába eső munkaadó-családokkal folytatott interjúk során az interjúalanyok sokszor reflektáltak a saját társadalmi-gazdasági pozíciójukra. A munka és a gondoskodás összeegyeztetésének nehézsége fölött érzett büntudat vagy személyes dilemmák hangsúlyozása helyett inkább arról beszéltek, hogy „megvannak a pénzügyi lehetőségeik a legjobb szolgáltatások igénybe vételéhez”, vagy „megtehetik, hogy megfizessék a gondoskodási piacon elérhető legjobb szolgáltatásokat.”

A fenti különbségek ellenére a legtöbb munkaadó család – társadalmi helyzetétől függetlenül – ugyanazokról a nehézségekről számolt be, amikor az ukrán bevándorlók alkalmazásával kapcsolatos dilemmákról beszélt. A családok a gondoskodás legkülönbözőbb módjait vették számításba. Érvelésüket gyakran alapozták az állami ellátórendszer intézményeinek kritikájára, kiemelve ezen intézmények kétes hírét és a bennük uralkodó rossz állapotokat. A fenti érvek miatt a megkérdezett családok végül arra a következtetésre jutottak, hogy az egyetlen megoldás egy fizetett gondozó alkalmazása, aki a saját otthonukban viseli majd az idős családtagok gondját.

VALÓDI MUNKA-E A FIZETETT OTTHONI IDŐSGONDOZÁS?

Ezt a típusú munkát az ügynökségek nem gondozói munkaként hirdetik, hanem általánosságban fizetett házimunkaként hivatkoznak rá. Ennek a megfogalmazásnak egyszerű

gyakorlati oka van: abból a tényből ered, hogy Csehország igyekszik megvédeni a munkaerőpiacát, és elvárja a gondozóktól, hogy megfelelő, hitelesített szakképesítéssel rendelkezzenek. A cseh állam az ukrán bevándorló nők csupán 30 százalékának a képesítését ismeri el – legtöbbjüknél pedig ez egyetemi végzettséget jelent (Gabal Consulting 2007). Ugyanakkor a képesítések elfogadtatása időigényes (6 hónaptól egy évig terjedhet), és pluszköltséget jelent a hivatalos fordítás elkészítése és a bürokratikus díjak miatt.

„XY ügynökség tapasztalt külföldi segítőkét és házvezetőnőket biztosít Ön számára, akik az otthonában nyújtanak majd Önnek és rokonainak hosszú távú segítséget.” (3. ügynökség)

„Tapasztalt külföldi segítőkink és házvezetőnőink gondoskodnak arról, hogy az ápolat személy minden különleges igénye ki legyen elégítve.” (2. ügynökség)

Amikor a gondozói munkát háztartásokban – azaz a magánszférában – végzik, akkor a reprodukív, szakképzetlen munka kategóriájába esik - még akkor is, ha képzett gondozók végzik (Sotelo 2001). Azonban az ügyfelekkel (a gondozók potenciális munkaadóival) folytatott beszélgetések során megfigyelhető volt, hogy az ügynökségek mégis a gondozók professzionalizmusára fektettek hangsúlyt, amit alá is támasztottak releváns képzettséggel és egészségügyi intézményekben szerzett tapasztalattal. Az ukrán gondozók szakképzett munkaként tekintenek az idősgondozásra, és elsősorban úgy tekintenek a gondozói munkára, mint lépcsőfokra affelé, hogy a jövőben – a szakképesítésüknek megfelelően – a cseh egészségügyben dolgozhassanak.

„Olyan vagyok, mint egy ápoló, injekciókat adok be és kezelést végzek, mint egy kórházban. Mindent úgy csinállok, mintha kórházban dolgoznék, csak éppen ezt valaki otthonában teszem. Olyan ez, mint az egészségügyi munka. Ezt is tanultam. Ez most már nem csak takarításból áll.” (Svetlana, ukrán gondozónő)

„Olyan, mint egy ápoló. Csak otthon. Igen, kell takarítani meg főzni is, de inkább olyan, mint egy ápoló munkája. Várom, hogy megérkezzen az igazolás az ápolói szakképesítemről Ukrajnából. ... Szóval ez legalább gyakorlatnak számít. Jól jöhet a munkakeresésnél. Idősek otthonában akarok dolgozni ápolónőként. Akkor ki tudnék bérelni egy lakást, idehoznám a gyerekeket, és rendes ápolónőként dolgoznék.” (Nina, ukrán gondozónő)

Az ügynökségek azonban egy átfogó gondozói „terméket” hirdetnek a piacon, amelybe más ház körüli munkákat is belefoglalnak, például takarítást, főzést, bevásárlást vagy vasalást. Az ügynökségek honlapjain csak bizonytalan, általános leírások találhatók meg a munka

jellegéről – például „általános takarítás”. Ez mind a kliensek (munkaadók), mind pedig a gondozók (ukrán bevándorlónók) számára számos konfliktushoz vezethet. A munkaadók azt állítják, hogy a teljes szolgáltatást rendelték meg, a gondozók viszont úgy tekintenek a házimunkára, mint extra szolgáltatásra.

„A teljes szolgáltatást rendeltük meg az ügynökségtől, amelybe a takarítás is beletartozik. Ezért várjuk ezt el. Belátom, sok a munka. De ezt rendeltük és fizettünk is érte. Ahogyan bármelyik másik szolgáltatásért.” (Jiři, cseh munkaadó)

„Hát, szerintem minden hónapban lepucolni az ablakokat, az nem tekinthető általános takarításnak. Minden nap takarítok, és akkor azt mondják (a gondozott gyerekei), hogy menjek, és a pincét is takarítsam ki. Ez nincs benne a szerződésemben.” (Natasa, ukrán gondozónő)

A gondozói munkához érzelmi munka is tartozik. A társas helyzetek, attól függően, hogy kik és milyen szerepben vesznek részt bennük, bizonyosfajta érzelmeket követelnek meg. Hochschild ennek kapcsán érzelmi szabályokról (*feeling rules*) beszél: „az egyén tudatában van a pillanatnyi ellentmondásnak aközött, amit érez és amit érezni akar. Ezt megpróbálhatja feloldani azáltal, hogy dolgozik az érzésein.” Amikor megpróbálunk valamilyen érzést kötni egy adott helyzethez – ez esetben a gondoskodáshoz – akkor „érzelmi munkát végzünk” (Hochschild 1979: 562). A családok elsősorban egyfajta „emberség” – személyesség, kedvesség és emberközelség – reményében alkalmaznak gondozókat. Az otthonápolás személyességét sokan állították szembe a kórházakban és sok idősek otthonában tapasztalható embertelen körülményekkel.

„Nem akartam őt (anyát) berakni azoknak az intézeteknek az egyikébe. Lehet, hogy jó az orvosi ellátás, de nem vesznek emberszámba. Nincs idejük rád. Valami mást akarok, valakit, aki figyel rá.” (Milena, munkaadó)

„Hogy kedves legyen! Gondoskodjon róla, hallgassa végig a történeteit, beszélgessen vele, nyújtson neki társaságot... Csak ennyit akarok. És ezért nagyon sok pénzt fizetek...” (Vladimír, munkaadó)

„Tudom, hogy így nem csak egy szám lesz egy ajtón egy idősek otthonában, hanem megmarad XY úrnak. Attól még, hogy idős és beteg, még vannak érzései, szüksége van az emberi kommunikációra...!” (Josef, munkaadó)

Ezzel párhuzamosan az ukrán gondozók is hangsúlyt fektetnek a munkájuk érzelmi aspektusára. A munka szerves részeként hivatkoznak rá: „*a jó hangulat megteremtése is segít rajtuk...*”, „*boldoggá tenni őket egy mosollyal, még akkor is, ha épp nincs olyan hangulatod*”, „*ha a gondozott jó hangulatban van, az neked is energiát spórol*”. A gondozók hangsúlyozták a kapcsolatot az idősek pszichológiai és fizikai állapota között, ami segít nekik fejleszteni a kommunikációt a gondozói munka során. A munka során szintén nehézséget jelenthet, hogy a gondozók egy háztartásban élnek a gondozottal – kutatásom során hat ilyen emberrel készítettem interjút. Ez a fajta szolgáltatás, habár kevésbé gyakori, mint Németországban vagy Ausztriában, előfordul Csehországban is. A közvetítő irodák szerint egyelőre viszonylag ritka jelenségről van szó, mivel az emberek kevésbé vannak hozzászokva ahhoz, hogy megosszák a privát terüket egy „idegennel”, mivel ezt a magánszférájukba való jelentős behatolásként élik meg.

„Szembekerültünk azzal a problémával, hogy meg kellett győznünk az embereket arról, hogy az otthlakásos gondozás egyszerűen kényelmesebb. Mind az idősek biztonsága és egészsége szempontjából, mind pénzügyileg jobb megoldás. Az itteni emberek nincsenek hozzászokva az ilyen típusú szolgáltatáshoz, majdnem minden esetben meg kell győznünk őket.” (3. ügynőskég)

Amikor valaki ott dolgozik, ahol él, és ez a hely nem a saját személyes tere, akkor nehéz különválasztani a munkára és a pihenésre szánt időt. A személyes tér és a magánélet hiánya szociális elszigetelődéshez, frusztrációhoz és magányhoz vezethet. Ez halmozottan igaz az ukrán bevándorló nőkre, akik távol élnek a családjuktól és a szeretteiktől – habár az általam megkérdezett interjúalanyok nem újonnan érkeztek a fogadóországba, legtöbbjük már több mint hat hónapja tartózkodott Csehországban.

„Az a nehéz ebben a munkában, hogy tulajdonképpen benne élsz. És nincs saját életed. Nem tudom áthívni a barátaimat, mert a munkaadóim nem néznék jó szemmel. Nem is járok el sokat otthonról, és néha nagyon szomorú vagyok. Szerintem egy évig tudom csinálni ezt a munkát... Annál tovább biztos nem.” (Irina, ukrán gondozónő)

„Nincs életem. Ott élek, ahol dolgozom. Az egyetlen szabadnapom a vasárnap. Ebben állapotunk meg. Egyszerűen be vagyok zárva egy idős hölgygel, aki nem beszél sokat, főleg csak alszik... Csak bevásárláskor hagyom el a lakást. Hiányoznak az emberek.” (Jana, ukrán gondozónő)

Mivel ezek a bevándorló nők ugyanazon a helyen élnek és dolgoznak, és a munkájukat egy zárt magántérben végzik, ezért nehéz formálissá tenni a munkavégzés kereteit. Az ügynökségek tulajdonosaival készített interjúkból kiderült, hogy nehéz volt számukra létrehozni a vállalkozásukat, és olyan munkaszerződési formát kialakítani, amely összhangban van a – szerintük nem megfelelő – törvényi szabályozással. A szerződések végleges formái csak a gyakorlat során alakultak ki, és még ekkor is tartalmaztak olyan homályos és általános kötelezettségvállalásokat, amelyeket többféleképpen is lehetett értelmezni. Jó példa erre a következő részlet egy szerződésből:

„A havi kiadás egy heti hat napot dolgozó háztartási alkalmazottra 15 000 cseh korona (valamint teljes ellátás és lakhatás a munkaadó házában).” (2. ügynökség)

Az ukrán gondozókat alkalmazó családokkal és magukkal a gondozókkal készített interjúk alapján a munkaviszony legkonfliktusosabb aspektusai az élelmezés megfelelő mennyisége, illetve a munka és szabadidő aránya voltak.

„Le volt írva a szerződésben, hogy heti hat napot kell dolgozni, mégis mindig ott ült a TV előtt, amikor esténként hazaértem. Megértem, hogy nem kell folyamatosan dolgoznia, de amikor mondtam neki, hogy mossa le az ablakokat, csak furán nézett rám. Tudnia kellene, hogy mit kell csinálnia azért a sok pénzért.” (Karel, munkaadó)

„Nem mentem el bevásárolni. Ezt mindig az ápoló fia vagy lánya csinálta meg. A gondozott csak diétás ételeket eszik, abból is keveset... Én meg mindig éhes voltam. Elkísérni a mosdóba és megfürdetni - ez kemény munka. Félttem elmondani nekik, úgymint magamnak vettem enni. Annak ellenére, hogy benne van a szerződésben, igen.” (Jelena, ukrán gondozó)

Habár az otthlakásos gondozás társas és pszichológiai problémákat okozhat a gondozóknak, ezzel egyidőben pozitív hatással van az anyagi helyzetükre. A megélhetési költségek (lakhatás, étkezés) csökkennek a munka ideje alatt, és így több pénzt küldhetnek haza. 2011-ben Ukrajnában az átlagkereset 248 euró volt, míg Csehországban elérte az 1060 eurót. Egy ukrán otthlakásos ápoló havi keresete 610 euró körül van, de az összeg függ az ügynökségtől és a munka szakmai követelményeitől is.¹ Az interjúalanyaim legfőbb motivációja az otthonápolói munka végzésére egy bizonyos összeg elérése volt, amit

¹ A Csehországra vonatkozó statisztikai adatok az alábbi linken érhetők el: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/prace_a_mzdy_prace. Az ukrán adatok pedig itt érhetők el: <http://job.ukr.net/news/samye--vysokie-zaprplaty-v-kyeve-a-samye-nizkie-na-rynopolwine/>.

hazautalhatnak. Leontyeva és Tollarova (2011) kutatása szerint a Csehországban dolgozó ukrán bevándorló nők által évente hazautalt összeg átlagosan 1220 euró volt. Nyilvánvaló, hogy az interjúalanyaim könnyűszerrel több pénzt tudtak összespórolni, mint egy átlagos ukrán bevándorlónő Csehországban. A gondozók az egy éves szerződésre úgy tekintenek, mint lehetőségre, hogy „sok pénzt keressenek” – ez az időtartam pedig még elviselhetőnek tűnik számukra egy megterhelő munka elvégzésére, ami távoltartja őket az otthonuktól és a családjuktól. A bevándorlónők hangsúlyozták a lélektani hatását annak, hogy csak egy világosan meghatározott időtartamot kell valaki más otthonában tölteniük.

„Fontos számomra, hogy tudom, hogy csak egy évig fogok így dolgozni. Számolom vissza a napokat a naptáramban. Látni fogom a gyerekeket karácsonykor és ünnepekkor. Szeretnék tovább maradni Csehországban, de nem ebben az állásban. Tudok spórolni, és hazaküldhetem nekik a pénzt. De egy év elég.” (Oxana, ukrán gondozónő)

Annak a hat ukrán „bejárós” gondozónak, akik a gondozást napi 5-8 órában végzik, alacsonyabb volt a fizetése. Azért választották a bejárós gondozást, mert tisztában vannak az otthlakásos gondozást végzők kiszolgáltatott helyzetével és a munkájukkal járó pszichológiai kihívásokkal. Nekik viszont, hogy több hazautalható pénzt tudjanak felhalmozni, keresniük kellett egy olyan másodállást, mint a takarítás (magánlakásokban vagy hotelekben) vagy az alkalmi gyerekfelvigyázás. Emiatt kilenc-tizenhárom órát dolgoznak egy nap. A kutatásom eredményei azt mutatják, hogy a „bejárós” gondozás lehetőségét a tapasztaltabb ukrán bevándorló nők választják, akik már dolgoztak az otthonápolás területén, és felépítettek egy erős szociális hálót, amely segít nekik kiegészítő állást találni.

KONKLÚZIÓ

Ugyan az idősgondozás egy mindig is létező feladat volt, amit elsősorban a családok végeztek el, a cseh döntéshozók az otthoni gondozást sokáig teljesen figyelmen kívül hagyták. A döntéshozók a „családi gondozót” első alkalommal az időskori életminőség javítására irányuló nemzeti programban (2008–2012) említik: „a legtöbb esetben az idősek az a családtagok, a partnerük vagy a gyermekeik gondozzák. Nem valószínű, hogy a család a közeljövőben megszűnik fontos szerepet játszani a gondoskodásban. A család szerepe nem csak a gondoskodásból áll majd, hanem a szükséges segítség és támogatás nyújtásából is. A családpolitikának figyelmet kell fordítania olyan átfogó intézkedések elfogadására, amelyek támogatják a családokat és a gondozókat.” De Hooyaman és Kiyak (2011: 395) szerint azonban „a legtöbb döntéshozó még mindig figyelmen kívül hagyja a családok

idősgondozásban játszott szerepét, ami egyfajta »árnyék-munkaerőt« hoz létre az idősgondozásban.”

Az idős családtagjukat gondozó nők általában az elszigetelődés, a személyes érdeklődésükre, hobbijaikra és a családjukra fordítható idő hiánya miatt alkalmaznak házi gondozót. A legtöbb család számára nem volt egyszerű folyamat meghozni azt a döntést, hogy ukrán bevándorlót alkalmazzanak, ezért az ápolás kapcsán több lehetőséget is gondosan megvizsgáltak. Mivel az állami intézményeknek nincs jó híre, az egyetlen megoldásnak egy fizetett gondozó alkalmazása tűnik, aki az idősekről a saját közegükben tud gondoskodni, amelyhez az ápoltak érzelmileg kötődnek.

Az ukrán gondozók pedig azért keresnek külföldön munkát, hogy javítsanak a gyermekeik életszínvonalán és a családjuk pénzügyi helyzetén. A hazautalások révén (Carling 2005) igyekeznek biztosítani a gyermekeik számára a legalapvetőbb szolgáltatásokat, mint az oktatás vagy az egészségügyhöz való hozzáférés. A keresetük ezenkívül elviekben a származási ország jólétéhez is hozzájárulhat, abban az értelemben, hogy a hazaköltöző bevándorlók földet vagy mezőgazdasági eszközöket vásárolhatnak, vagy családi vállalkozást indíthatnak. Tolstokorova (2009a) kutatása azonban rámutat arra, hogy a migráció során felhalmozott gazdasági tőkét elsősorban a közvetlen fogyasztás, a gyermekek oktatása és a lakhatás területein költik el – sokkal kisebb az az összeg, amelyet kisvállalkozásokba fektetnek. Tolstokorova (2009b) szerint ennek az az oka, hogy az ukrán állam sem törvényi szinten, sem politikailag, sem pedig gazdaságilag nem támogatja a fenntartható családi vállalkozások fejlesztését. Ennek az a következménye, hogy a migráció növeli ugyan a bevándorló családok fogyasztását, de ennek az az ára, hogy a család egy vagy több tagja is távol van hosszútávon.

Meggyőződésem szerint a cseh társadalom elöregedése még több külföldi munkaerő alkalmazását fogja eredményezni az országban. Emiatt nagyon fontos lenne, hogy a bevándorló gondozók esetében is érvényesüljenek a szociális jogok, legfőképpen a tartózkodási engedély megszerzésének lehetősége, a szakképzettségük hitelesítése és – ha szükséges – a transznacionális családok egyesítésének egyszerűsítése.

Nemzetközi szinten már reflektáltak a háztartási alkalmazottak problémáira és a munkájukkal járó kockázatokra. 2011 júniusában a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) elfogadta a háztartási alkalmazottak számára biztosított tisztességes munkáról szóló egyezményt, amelyet (a szervezet általa kiadott egyezmények közül) első alkalommal terjeszt ki az informális szektorra is. Az egyezmény különös figyelmet fordít a bevándorló nők helyzetére, hiszen esetükben fokozott a kiszolgáltatottság és az egyenlőtlenség, amely további visszaélésekhez vezethet. Az államoknak vannak nemzetközi megállapodásokban (például „a nőkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló egyezményben”) lefektetett kötelezettségeik arra vonatkozóan, hogy

elfogadjanak olyan eljárásokat, amelyek biztosítják ezen csoportok számára a jogaik védelmét. Ennek ellenére háztartási alkalmazottként dolgozó nők helyzetének kérdése és annak kezelése a gyakorlatban nem tartozik a legtöbb állam érdekei közé, beleértve Csehországot is. Éppen ezért nagy szükség lenne arra, hogy Csehország megfelelő törvénykezéssel orvosolja a háztartási alkalmazottak (illetve a bevándorló státuszú gondozók) helyzetét.

Fordította: Szabó Liza és Úr Eszter
Az eredetivel egybevetette: Berényi Eszter és Sidó Zoltán

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Anderson, Bridget J. (2000): *Doing the Dirty Work: The Global Politics of Domestic Labour*. Zed Books.
- Carling, Jørgen (2005): Gender dimensions of international migration (Global Migration Perspectives No. 35). Global Commission on International Migration.
- Drbohlav, Dušan - Eva Janská - Pavel Šelepová (2001): "Ukrajinská komunita v České republice." In: *Menšiny a migranti v České republice*. Szerk.: Šišková, Tatjana. Portál.
- Drbohlav, Dušan - Ezzeddine, Petra (2004): *Integrace migrantů v České Republice*. IOM Praha.
- Ehrenreich, Barbara - Hochschild, Arlie Russell (2004): *Global Woman: Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy*. Henry Holt and Company.
- Ezzeddine, Petra - Kocourek, Jiří (2007): *Internal Restriction on Czech Labour Market*. IOM Prague.
- Ezzeddine, Petra. 2011. Ztráty a nálezy transnacionálního mateřství (reflexe genderu v migraci). Dissertation thesis. Prague: Charels University, Faculty of Humanities.
- Gabal Consulting (2007): *Analýza přístupu migrantů a migrantek na trh práce a vzdělávání v ČR*.
- Gregson, Nicky - Lowe, Michelle (1994): *Servicing in Middle Classes*. Routledge.
- Hooyman, Nancy R. - Kiyak, H. Asuman (2011): *Social Gerontology. A Multidisciplinary Perspective*. Person.
- Hochschild, Arlie Russell (1979): Emotion Work, Feeling Rules, and Social Structure. In: *American Journal of Sociology*. Vol. 85., No. 3.: 551–575.
- Horáková, Milada - Čerňanská, Danica (2010): *Zaměstnávání cizinců v České republice*. Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Hurrel, Jakob (2011): *Pracovní migrace a systémy sociální ochrany: doporučení pro politiky*. Multikulturní centrum Praha.

- Kofman, Eleonore (1999): Female 'birds of passage' a decade later: Gender and immigration in the European Union. In: *International Migration Review*. Vol. 33., No. 2.: 269–299.
- Leontyeva, Yana (2006): Menšinová problematika v ČR: komunitní život a reprezentace kolektivních zájmů – Slováci, Ukrajinci, Vietnamci a Romové. In: *Sociologické Studie*, Vol. 6., No. 10.
- Leontyeva, Yana – Tollarová, Blanka (2011): *Results from a Survey of Foreigners' Incomes, Expenditures and Remittances*. Sociologický ústav AV ČR.
- Lutz, Helma (szer.) (2008): *Migration and Domestic Work. A European Perspective on a Global Theme*. Ashgate.
- Nekorjak, Michal (2006): Klientský systém a ukrajinská pracovní migrace do České republiky. In: *Sociální studia*. Vol. 1.: 89–109.
- Sotelo, Pierrette (2001): *Doméstica - Immigrant Woman Cleaning and Caring in the Shadow of Affluence*. University California Press.
- Tollarová, Blanka (2006): Integrace cizinců v Česku: pluralita, nebo asimilace? In: *Biograf*. No. 39.: 7–21.
- Tolstokorova, Alissa (2009a): Who Cares for Carers?: Feminization of Labor Migration from Ukraine and its Impact on Social Welfare. In: *International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs*. Vol.18., No. 1.: 62–84.
- Tolstokorova Alissa (2009b): Costs and Benefits of Labour Migration for Ukrainian Transnational Families: Connection or Consumption? In: *Circulation migratoire et insertions économiques précaires en Europe*. Interneten: <http://urmis.revues.org/index868.html>
- Uherek, Zdeněk (2003): Cizinecké komunity a městský prostor v České republice. In: *Sociologický časopis*. Vol. 39., No. 2.: 193–216.